

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 35.38.185

DOI: 10.33663/1563-3349-2026-99-342

ISSN 1563-3349

I. О. КРЕСІНА

КОМІСІЇ ПРАВДИ І СПРАВЕДЛИВОСТІ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Розглянуто особливості такого позасудового інструмента перехідної справедливості, як комісії правди і справедливості, для забезпечення прав людини. Узагальнено зарубіжний досвід створення і функціонування таких комісій; визначено прийнятні параметри їх діяльності в Україні. Окреслено рамкову модель функціональної спроможності комісії правди і справедливості у період воєнного часу.

Запропоновано низку законодавчих ініціатив та інституційних пропозицій щодо діяльності комісій правди і справедливості для забезпечення державою прав людини і громадянина, утвердження принципів справедливого суспільства.

Ключові слова: *права людини, держава, громадянське суспільство, демократичні цінності, справедливість, правда, комісії правди і справедливості.*

Kresina Iryna. Truth and justice commissions as a tool for ensuring human rights by the state in the context of the Russian-Ukrainian war

The article examines the peculiarities of such an extrajudicial instrument of transitional justice as truth and reconciliation commissions for ensuring human

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України; ORCID: 0000-0003-0771-9707; e-mail: irinakresina@gmail.com

rights. It summarises foreign experience in establishing and operating such commissions and identifies acceptable parameters for their activities in Ukraine. A framework model of the functional capacity of truth and reconciliation commissions in wartime is outlined.

A number of legislative initiatives and institutional proposals are proposed regarding the activities of truth and justice commissions to ensure human and civil rights by the state and to establish the principles of a just society.

Key words: *human rights, state, civil society, democratic values, justice, truth, truth and justice commissions.*

Актуальність теми. Запит на правду і справедливість в українському суспільстві має визначати суть і спрямованість дій публічної влади й громадянського суспільства як у воєнний час, так і в повоєнній перспективі. Через такий запит громадяни посилають владі меседж щодо необхідності забезпечення прав людини, політичних і громадянських прав для утвердження принципів і засад справедливого суспільства, цінностей правди й національної гідності.

Право на правду є фундаментальним правом як людини, так і суспільства в цілому, а особливо у воєнний час, коли загострюються питання справедливих відносин між громадянами, між ними і державою, між державою й інститутами громадянського суспільства. Тому воно має бути закріплене законодавчо з метою надання йому імперативності й обов'язковості щодо дотримання й забезпечення державою. Це значною мірою сприятиме легітимізації усієї діяльності держави і суспільства в цьому напрямку. Законодавче закріплення запустить механізми й інструменти реалізації права на правду вже тепер, у ситуації війни.

Одним із таких інструментів є комісії правди. Їх діяльність у багатьох постконфліктних країнах у рамках перехідного правосуддя заслуговує на вивчення з метою пошуку ефективного і прийнятнього для України під час війни механізму забезпечення прав людини. Досвід роботи таких комісій досить повно висвітлений у науковій літературі, але цей досвід аналізувався в контексті повоєнних, постконфліктних ситуацій. Що ж до України в період воєнного часу можливість використання механізмів та інструментів перехідної справедливості не була предметом наукового інтересу. Це і зумовило актуальність і вибір теми даної статті, де основна увага зосереджена переважно на певних пракселогічних аспектах створення комісій правди і справедливості в Україні у воєнний період.

Виклад основного матеріалу. Насамперед коротко окреслимо параметри перехідного правосуддя (перехідної справедливості) для визначення місця й ролі комісій правди і справедливості в утвердженні принципів справедливого суспільства та забезпеченні прав людини. Протягом останніх п'ятдесятьох років трансформації від конфлікту до миру і від авторитарного режиму до демократії пережили понад сто держав, а перехідне правосуддя як концепт і передбачені ним інструменти вже апробовані у понад сорока державах [1].

Немає підстав «укорінювати» перехідне правосуддя, виходячи з тривалого існування об'єднаних ним явищ, натомість його слід розглядати саме як проєкт, що має цілком конкретний час концептуалізації. Як стверджує О. Плотніков, цей концепт є похідним від теорій демократичного чи, в ширшому розумінні, політичного транзиту, і був вперше сформульований на заході, організованому Фондом Форда та Інститутом Аспен у 1988 р. Його первинною метою було дати раду із спадщиною режимів, які систематично порушували права людини, та забезпечити перехід до демократії [2, р. 51-53]. Адже двох підходів до вирішення цієї проблеми – покарання чи прощення порушників – недостатньо, встановлення правди, істини для жертв і суспільства загалом більш важливе, ніж правосуддя [3]. Сам термін «перехідне правосуддя» вперше використала у 1991 р. Р. Тейтел щодо розпаду СРСР та зміни політичних режимів у Латинській Америці – «періодів радикальних політичних змін, що сліднують за минулою пригнічувальною владою» [4]. У такому ж розумінні цей термін було концептуалізовано у 1995 р. Н. Крітцом [5].

Проєкт Концепції перехідного правосуддя в Україні був ініційований у 2015 р. і розроблявся починаючи з 2017 р. Українською Гельсінкською спілкою з прав людини та Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наукові дослідження здійснювалися на базі Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українського католицького університету, Української Гельсінкської спілки з прав людини за підтримки Міжнародного фонду «Відродження», Агентства США з міжнародного розвитку та інших організацій [6, с. 6, 16]. У 2017 р. розроблено законопроект «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подо-

лання наслідків збройного конфлікту». В 2018 р. було представлено законопроект «Про прощення» (фракція «Батьківщина») та ін. У 2016 р. Центр постконфліктного врегулювання при Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка підготував видання «Постконфліктне врегулювання для України». У 2017 р. цим Інститутом і Українською Гельсінкською спілкою з прав людини видано монографію «Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні». У листопаді 2019 р. Комітетом Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин було організовано круглий стіл «Перехідне правосуддя як шлях подолання наслідків конфлікту та збройної агресії», за результатами якого сформульовано рекомендації [7, с. 16]. Влітку 2020 р. колективом учених за координації Представника Президента України в АР Крим А. Кориневича завершено розробку концепції перехідного правосуддя для тимчасово окупованих територій України, текст якої передано до Офісу Президента України [8].

За дорученням Комісії ООН з прав людини у 1991 – 1997 рр. французький дипломат Л. Жуане узагальнив практику перехідних процесів у державах, що пережили конфлікти чи авторитарні правління, і підготував дослідження щодо недопущення безкарності винних у масових порушеннях прав людини. У його звіті були сформульовані права жертв: на інформацію; на відновлення справедливості; на відшкодування збитків. Визначено заходи для унеможливлення повторення таких порушень: розпуск напівдержавних збройних формувань; скасування законів на випадок надзвичайного стану і надзвичайних судів; звільнення державних службовців, причетних до серйозних порушень, і застосування до них адміністративних заходів [9]. У 2005 р. у звіті Д. Орендлічер до цих заходів було додано: реформи державних установ і законодавства, що сприяють безкарності; демобілізацію і соціальну інтеграцію дітей, залучених до військової служби або ведення бойових дій [10].

Як зазначають українські вчені, завдяки працям Л. Жуане і Д. Орендлічер у рамках ООН було узагальнено наявний досвід і поряд із ретрибутивним правосуддям, спрямованим на відновлення роботи державних інститутів і верховенства права, виокремлено відновне правосуддя, орієнтоване на розбудову громадянсько-

го суспільства, запобігання повторенню масових порушень прав людини, що разом є засадами перехідного правосуддя [11].

Елементи концептуального осмислення перехідного правосуддя було представлено у 2004 р. у доповіді Генерального секретаря ООН. У документі йдеться про «постконфліктні суспільства», що є розколотими і характеризуються «правовим вакуумом». У доповіді, зокрема, стверджується неможливість універсальних моделей перехідного правосуддя, що можуть виявитися неефективними і навіть шкідливими у конкретних ситуаціях. Досить критично оцінюються моделі, що раніше пропонувалися державам з боку ООН. Діяльність міжнародних і змішаних трибуналів жорстко критикується як малоефективна і дуже витратна. Натомість пропонується підтримка з боку ООН розробки місцевими акторами унікальних моделей, виходячи з національних умов, традицій, переконань. Досвід інших країн може бути лише відправним пунктом для пошуку національної моделі. ООН має підтримувати технічний потенціал для проведення реформ та політичну волю для їх проведення, але наголос робиться на тому, що перехідне правосуддя має здійснюватися національними інституціями. Правосуддя перехідного періоду в документі визначається як «весь комплекс процесів і механізмів, пов'язаних із спробами суспільства подолати тяжку спадщину великомасштабних порушень законності у минулому з метою забезпечити підзвітність, справедливість і примирення» [12]. Таке ж визначення присутнє у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя», підготовленій у 2010 р. [13].

У сфері перехідного правосуддя ООН протягом останнього часу ухвалила Міжнародну конвенцію для захисту всіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р., Резолюцію ГА ООН «Основні принципи і керівні положення щодо права на правовий захист та відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародних норм у сфері прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права» 2005 р. (A/RES/60/147), Резолюцію ГА ООН «Щодо права на встановлення істини» 2013 р., Звід принципів захисту та заохочення прав людини шляхом боротьби з безкарністю (Комісія з прав людини, 1997 р. із змінами 2005 р.), резолюції Комісії з прав людини щодо прав людини та правосуддя перехідного періоду 2005 р., щодо безкарності 2005 р., щодо права на встановлення

істини 2005 р., резолюції Ради з прав людини щодо прав людини і правосуддя перехідного періоду 2007, 2008, 2009, 2012, 2016 рр., щодо права на встановлення істини 2006, 2008, 2009, 2012 рр. Згідно з резолюцією Ради з прав людини ООН 2011 р. було запроваджено мандат спеціального доповідача з питань про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодування шкоди та гарантій недопущення порушень. Рада ЄС у 2015 р. своєю Резолюцією ухвалила документ «Рамкова політика ЄС на підтримку перехідного правосуддя». У Резолюції перехідне правосуддя називається «невід'ємною і важливою частиною державного будівництва і миробудівництва», що має бути інтегрована до політики ЄС щодо криз і конфліктів. Цілями всеохопного і довготривалого підходу до перехідного правосуддя названі боротьба з безкарністю, визнання та компенсації жертвам, пошук правди, посилення верховенства права, сприяння примиренню та неповторенню. При цьому наголошується «жертвоцентричний» підхід до перехідного правосуддя. У документі приймається наведене вище визначення перехідного правосуддя у документах ООН. Слідом за документами ООН називаються цілі перехідного правосуддя: припинення безкарності (справедливість для жертв означає справедливість для злочинців, з участю жертв у судових процесах; кримінальне переслідування сприяє також попередженню скоєння злочинів); визнання жертв та здійснення компенсацій (визнання спричинених шкоди і страждань, прав жертв, адекватні репарації, недопущення нових психологічних травм); зміцнення довіри (відновлення певності щодо інституцій держави, підтвердження суспільних цінностей, і зокрема нетерпимості до порушень та надуживань); посилення верховенства права (реформування законодавства та інституцій, забезпечення рівності перед законом, забезпеченість і надійність інституцій, рівний та ефективний доступ до справедливості); примирення (встановлення нових відносин між людьми, «уможливлення руху суспільства від розділеного минулого до спільного майбутнього»), офіційні вибачення, пам'ятники, реформа освіти, безпека і розвиток). Одним із принципів участі ЄС у процесі перехідного правосуддя є те, що останнє має бути національним та локальним, тобто здійснюватися урядом і місцевими спільнотами [14].

У рамках ЄС було ухвалено низку документів у сфері перехідного правосуддя, серед яких відзначимо такі рішення Ради ЄС: «Кон-

цепція підтримки реформи сектору безпеки» 2005 р. (12566/4/05), «Керівництво ЄС з міжнародного гуманітарного права», ухвалене у 2005 р. і змінене у 2009 р. (2009/С 303/06), «Підтримка роззброєння, демобілізації та реінтеграції з боку ЄС» 2006 р. (16879/1/06), «Щодо відповіді ЄС на ситуації крихкості – діяльність у складних середовищах для сталого розвитку, стабільності та миру» 2007 р. (СОМ(2007)643), «Концепція посилення спроможностей ЄС у сфері медіації та діалогу» 2009 р. (15779/09), «Всеохопний підхід ЄС до зовнішніх конфліктів та криз» 2014 р. (JOIN(2013)30).

Як відзначає Н. Сатохіна, перехідне суспільство перебуває між часами, коли слід співвіднести досвід і очікування, освоїти власне минуле. Йдеться не про забуття, а про визнання минулого і своєї ролі в ньому. При цьому інструментом і критерієм освоєння має виступати право. На основі цього мають сформуватися нові нормативні цінності, що важливіше за каральну справедливість та реабілітацію жертв [15].

Три орієнтири перехідного правосуддя – право, справедливість і мир – є взаємно суперечливими. Лише право/суд не є достатнім, адже свідчення звужуються лише до тих, що прийнятні як доказ, а інформація втрачається. Тому потрібні *комісії правди*, які можуть більш ефективно відновити картину минулого [16, с. 19-20, 26]. Найкращий результат – усвідомлення рівноцінності й пов'язаності цих цілей, їх переосмислення. Вони, на думку авторки, є формами єдиного підходу до світу – визнання, основною ідеєю якого є примирення і згода, здатність визнавати іншого і бути визаним ним, що змінює зрештою й самосвідомість людини («у взаємному визнанні завершується шлях самовизнання»). Тому першою вимогою є офіційне і публічне проголошення правди – фактів, причин, наслідків і природи подій минулого. Право на правду має не лише моральний, а й правовий вимір – походячи від права на правду щодо долі конкретних людей і сягаючи «обов'язку держави забезпечити знання народом історії свого гноблення через збереження архівів та інших свідчень вчинення порушень прав людини і гуманітарного права та сприяння поширенню знань про ці порушення». Цей пошук або офіційне визнання вже відомого формує колективну пам'ять для відновлення людської й громадянської гідності живих і загиблих жертв, протидії ревізіонізму [17, с. 21-22].

Відмінність між судовим процесом і діяльністю комісій правди, як зазначає Н. Сатохіна, полягає у ставленні до жертв. Суд розслідує окремі злочини і притягає до відповідальності злочинців, потерпілі при свідченнях зустрічаються з агресивним опором сторони захисту. Натомість комісії правди збирають показання свідків і жертв для з'ясування природи подій та розділення їх з усім суспільством і відновлення гідності кожної жертви, а отже – психологічного відновлення через офіційне визнання її страждань, що вже, своєю чергою, сформує концептуальну основу та доказову базу для кримінального переслідування в майбутньому. Ця роль особливо цінна в умовах корумпованості судової системи. З іншого боку, діяльність комісій правди реалізує ідею справедливості як визнання – «визнання інших людей такими самими носіями правди та гідності». *Правда як підтвердження та справедливість як визнання разом є фундаментом ідеї відновної справедливості як сутності перехідного правосуддя*, що «в певному сенсі протистоять рестрибутивному поняттю справедливості, що вимагає передусім кримінального переслідування і покарання». На практиці відновлювальне і каральне правосуддя поєднуються, але в особливому моральному компромісі, за якого перше підпорядковує друге і частково ним жертвує в ім'я ширшої концепції справедливості як зміцнення суспільного миру через взаємне визнання правди сторін, відновлення гідності жертв і винних [18, с. 22-25].

Як зазначають Я. Бранович і Г. ван дер Мерве, з кінця 1980-х років і донині концепт перехідного правосуддя пов'язаний саме з транзитом від авторитаризму до ліберальної демократії та рухом за права людини, але з часом став спрямовуватися і на транзит від внутрішнього конфлікту до миру. При цьому для концепту характерна іманентна суперечність цілей перехідного правосуддя – досягти миру замість справедливості чи правосуддя замість миру; обидві ж цілі на практиці рівною мірою не досягаються. Інша, пов'язана суперечність – у захисті суперечливих інтересів різних груп: жертв грубих порушень прав людини, правлячих еліт у пошуку своєї легітимності, активістів-правозахисників, експертів, пов'язаних з «індустрією міжнародного правосуддя», чи навіть тих порушників, які «використовують перехідне правосуддя для фокусування міжнародної уваги на злочинах їх опонентів і відведення цієї уваги від власних злочинів» [19, р. 10-12,15].

Контекст і передумови перехідного правосуддя, як зазначають Я. Бранович і Г. ван дер Мерве, полягають, зокрема, в тому, що внаслідок інтенсивних і довготривалих внутрішніх конфліктів «механізми вирішення конфлікту компрометуються і делегітимуються», і це може стосуватися як державних інституцій, так і «альтернативних місцевих процесів справедливості», політично заангажованих однією із сторін конфлікту [20, р. 13].

П. Азан описує перехідне правосуддя як альтернативу кримінальному правосуддю, як комплекс заходів, спрямований на уникнення ескалації насилля, зниження напруги, «мобілізацію активних сил суспільства», відшкодування шкоди жертвам, здійснення реформ, розвиток демократії [21, с. 21, 23]. Він виокремив принципи перехідного правосуддя. 1. Виховання людей (насамперед політичних еліт і військових), їх підготовка до життя в новому суспільстві, що передбачає повагу до прав людини. Це досягається через встановлення нових норм, що звужують простір для протиправних діянь, контролюють поведінку людей, «заново визначають їх ідентифікацію та навіюють нові цінності, що поступово «просотують» національні інститути». 2. Звільнення суспільств від минулого для їх самозцілення, звільнення від емоційного стресу, відновлення національної самоідентифікації. Це передбачає повернення жертвами своєї гідності через публічне викладення правди їх страждань, що веде до очищення нації, створює можливість «написати спільну історію замість взаємовиключних та суперечливих спогадів та самоідентифікації»; трансформацію національної самоідентифікації [22, с. 28-31].

О. Плотніков слідом за іншими вченими відзначає, що відсутність теоретичного осмислення нового концепту перехідного правосуддя, його слабка відображеність у міжнародно-правових актах привели до швидкого зниження зацікавлення ним, помітного з кількості наукових публікацій. Воно залишається переважно політичним, соціологічним, філософським, але не юридичним концептом. Це підтверджується і висновками спеціального доповідача з питання про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодування шкоди та гарантій недопущення порушень Ради з прав людини ООН Пабло де Грейффа, зробленими у 2012 р. [23].

Українські вчені вбачають у сучасній теорії та практиці перехідного правосуддя підходи, що можуть забезпечити досягнення

і миру, і справедливості. Перший з них передбачає забезпечення відповідальності за міжнародні злочини або грубі порушення прав людини. Другий підхід передбачає використання несудових механізмів досягнення справедливості – не матеріальної, а процесуальної, спрямованої на відновне правосуддя: знаходження правди і виправлення заподіяної шкоди [24, с. 12-13]. Також перехідне правосуддя ставиться в ряд з іншими підходами, спрямованими на ненасильницьке політичне вирішення конфліктів переважно несудовими засобами [25, с. 13].

У такому контексті нібито логічним виглядає висновок колективу вчених щодо односторонніх внутрішніх правових та політичних рішень України, які можуть забезпечити перехід від збройного конфлікту до постконфліктного стану [26, с. 589-590]. Тут важливий такий підхід: перехідне правосуддя необхідне для прискорення «переходу державної політики від пострадянських та корумпованих практик до впровадження європейських принципів діяльності», недопущення «відходу від дотримання прав людини та верховенства права через військову необхідність забезпечення безпеки». При такому баченні саме демократичні реформи в державі виступають основною метою [27, с. 587].

Елементи перехідного правосуддя. 1) Ідентифікація елементів. Здійснені у межах міжнародних організацій дослідження ідентифікують приблизно однаковий спектр засобів перехідного правосуддя. Зокрема, до процесів і механізмів правосуддя перехідного періоду доповідь Генерального секретаря ООН 2004 р. віднесла судові та несудові механізми, а також дії із судового переслідування, відшкодування шкоди, встановлення фактів, інституційної реформи, попереднього огляду та припинення справ [28]. Як зазначається у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р., останнє складається із «правових та неправових процесів та механізмів, включно із судовим переслідуванням, фасілітованими ініціативами щодо права на правду, розподілом репарацій, інституційною реформою та національними консультаціями» [29]. У документі «Рамкова політика ЄС на підтримку перехідного правосуддя», ухваленому резолюцією Ради ЄС у 2015 р., виокремлено чотири сутнісні елементи перехідного правосуддя: кримінальна юстиція, правда, репарації, гарантії неповторення/інституційна реформа.

Заходами в межах перехідного правосуддя названо: кримінальну юстицію; ініціативи щодо пошуку правди (національний діалог через публічні слухання, з рекомендаціями щодо реформ, документування злочинів комісіями правди та дослідницькими комісіями, публічне визнання порушень і страждання жертв, відкриття архівів); репарації; інституційна реформа/гарантії неповторення [30].

Подібні підходи відображено у дослідженнях незалежних учених. Г. Верле серед шляхів врегулювання правопорушень, скоєних у минулому, називає: кримінальне переслідування; відмову від кримінального переслідування; діяльність комісій із встановлення істини; виплату репарацій; адміністративні санкції щодо державних службовців [31]. Основними механізмами перехідного правосуддя, на думку П. Азана, є: судочинство; комісії з встановлення істини; репарації; публічні вибачення; формування спільного бачення історії [32, с. 27-28]. Українські вчені також називають чотири напрями здійснення перехідного правосуддя: кримінальне переслідування винних у вчиненні воєнних злочинів і грубих порушень прав людини; відшкодування шкоди жертвам конфлікту за вчинену їм фізичну та психічну шкоду, відновлення порушених прав, надання їм медичної та психологічної допомоги, юридичних і соціальних послуг; встановлення істини як об'єктивну та неупереджену документальну реконструкцію подій, розсекречення архівів і відновлення історичної правди; інституційні реформи, які можуть стати гарантією неповторення конфлікту: очищення органів влади (люстрація), реформа сектора безпеки, правоохоронних органів, судового сектора, освіти та ЗМІ [33, с. 11; 2, с. 8; 20].

2) Встановлення фактів. Важливим елементом перехідного правосуддя вважається вивчення обставин вчинення правопорушень несудовими органами. У доповіді Генерального секретаря ООН 2004 р. комісії із встановлення істини визначаються як «офіційні, тимчасові, несудові органи з встановлення фактів, що розслідують характер зловживань у сфері прав людини чи гуманітарного права». Ці органи відстоюють інтереси жертв, збирають і зберігають докази, виявляють порушників, сприяють громадському обговоренню питання про шляхи примирення з минулим і завершують роботу підготовкою заключної доповіді, що містить встановлені факти і рекомендації щодо відшкодування і організаційних реформ [34]. У пояснювальній записці Генерального секретаря

ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. вказується на фасілітовані ініціативи, під якими маються на увазі процеси встановлення правди за допомогою комісій правди, комісій розслідування, місій з пошуку правди. Це несудові чи квазісудові органи, що мають розкрити причини та наслідки, обставини й масштаби минулого насильства, зібрати необхідні докази, представити і опублікувати узагальнене дослідження, організувати публічні слухання [35]. У «Оновленому зведенні принципів захисту та заохочення прав людини через боротьбу з безкарністю», підготовленому Д. Орентлічер і схваленому Комісією з прав людини ООН у 2005 р., визначено право знати: про відповідальних за найбільш жорстокі злочини з метою недопущення їх повторення; про порушення прав людини та гуманітарного права для усвідомлення подій та збереження історичної пам'яті; про долю жертв порушень, встановлених за результатами національних правових процедур, для встановлення правди про події [36].

Практика ЄСПЛ вказує не лише на право, а й обов'язок держав збирати і надавати інформацію про загиблих під час збройних конфліктів у контексті реалізації права на життя. Невиконання державою обов'язку розслідувати факти зникнення людей ЄСПЛ розглядає як її порушення, що збільшує страждання родичів зниклих, посилює стан невизначеності й безкарності [37].

Як зазначає Г. Верле, розгляд подій минулого так званими комісіями із встановлення істини має за мету офіційно визнати вчинені в минулому правопорушення та зберегти пам'ять про них для майбутніх поколінь. Такий підхід здатний врахувати інтереси жертв злочинів. Більше того, Г. Верле визнає правомірність надання такими комісіями, як уже зазначалося, індивідуальних амністій порушникам за умови визнання вини і співпраці [38, с. 102-103]. П. Азан також вважає, що діяльність комісій із встановлення істини може доповнити чи замінити судочинство [39, с. 27]. У рамках констатації правди відбувається не лише об'єктивна реконструкція подій, а й розслідування щодо зниклих безвісти; також їх документування і розсекречення архівів [40, с. 8].

3) Відшкодування шкоди. У доповіді Генерального секретаря ООН 2004 р. вказувалося: досягнення довготривалого миру неможливе, якщо населення не буде впевнене, що воно може «добитися відшкодування заподіяної шкоди за допомогою легіти-

мних структур». При цьому відшкодування має бути як матеріальним (відновлення майнових прав, справедлива компенсація), так і нематеріальним (реституція юридичних прав жертв, програми їх реабілітації, офіційні вибачення, встановлення пам'ятників, проведення пам'ятних церемоній) [41].

Це питання розвинуте у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. Репараційні програми мають передбачати реституцію (звільнення, відновлення прав, ідентичності, сімейного життя, громадянства, повернення до місця проживання, відновлення працевлаштування, повернення власності), компенсацію, реабілітацію (медичні, психологічні, правові та соціальні послуги), сатисфакцію (офіційна декларація чи судове рішення, що відновлює гідність, репутацію та права жертви; публічне вибачення тощо) [42].

4) Люстрація. Ще одним інструментом перехідного правосуддя є очищення державних органів від осіб, які були пов'язані із вчиненням масових правопорушень. У доповіді Генерального секретаря ООН 2004 р. перевірку державної служби на предмет виявлення осіб, пов'язаних із попередніми зловживаннями, пропонується здійснювати адміністративним чи квазісудовим органам. При цьому звинувачені особи мають право на повідомлення про звинувачення проти них, наявні у слідства матеріали, право оспорювати їх та оскаржувати рішення щодо їх усунення від державної служби. Справедливі й ефективні перевірки можуть підвищувати легітимність державних структур, сприяти відновленню суспільної довіри до них, забезпеченню верховенства права [43]. А пояснювальна записка Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. називає люстрацію елементом інституційної реформи. На думку Венеційської комісії та ПАРЕ, люстрація не заміняє кримінальне переслідування і покарання. Її метою є відсторонення осіб, які «не продемонстрували прихильність демократичним принципам чи віру в них у минулому і не зацікавлені та не мають мотивів дотримуватися їх сьогодні», «усунення загроз порушення основних прав людини та демократичного процесу». При цьому ЄСПЛ при розгляді відповідних справ у більшості випадків визнає люстрації невідповідними ЄКПЛ: Конвенція не захищає право на доступ до державної служби, але щодо осіб, які підлягають люстрації, має бути дотримано процесуальні

гарантії [44, с. 64-65]. Як зазначають українські дослідники, обмеження щодо обіймання певних посад чи зайняття певними видами діяльності може застосовуватися у випадках, коли скоєння злочину було пов'язане зі службовим становищем підсудного або із зайняттям ним певною діяльністю. З часом люстраційні заходи мають переглядатися на предмет пропорційності обмежень прав людини [45, с. 48-49, 65].

5) Інституційні реформи та інші заходи. Питання щодо інституційних реформ у контексті гарантій неповторення масових правопорушень розкривається у пояснювальній записці Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. До гарантій неповторення віднесені: забезпечення ефективного цивільного контролю за збройними силами та органами безпеки; забезпечення відповідності всіх цивільних і військових процесів міжнародним стандартам, їх прозорість та незаангажованість; посилення незалежності суддів. Інституційна реформа передбачає трансформацію інституцій, що сприяли конфлікту або репресивній владі, з метою забезпечення миру, захисту прав людини, культури поваги до верховенства права, недопущення повторення масових порушень; розпуск відповідних збройних, поліцейських чи інших утворень; реалізацію програм тренування для службовців щодо прав людини та стандартів міжнародного гуманітарного права [46]. Українські дослідники зазначають, що такої реформі може бути піддано також систему освіти та сферу ЗМІ [47, с. 9].

До механізмів перехідного правосуддя відносять також заходи щодо національного примирення – національні консультації, публічні вибачення та формування спільного бачення історії. Зокрема, згідно з пояснювальною запискою Генерального секретаря ООН «Підхід ООН до перехідного правосуддя» 2010 р. передбачено національні консультації – участь населення, і насамперед жертв насильства і репресій, у виробленні й здійсненні програм перехідного правосуддя, зокрема комісій правди та програм репарацій [48]. П. Азан зазначає, що публічні вибачення приносяться за минулі злочини органами влади як акт визнання вини та знак готовності до примирення. Формування спільного бачення історії, хоча й відображене у всіх механізмах перехідного правосуддя, передбачає також спеціальні заходи: відкриття архівів, переписування підручників з історії, спорудження пам'ятників і музеїв,

запровадження днів пам'яті [49, с. 28]. В Україні функціонували різні платформи національного діалогу – із залученням підготовлених медіаторів за фінансової підтримки міжнародних донорів [50, с. 6].

Усі наведені вище елементи перехідної справедливості містять таку складову, як комісії правди для забезпечення прав людини і відновлення (досягнення) справедливості у суспільстві. Вважаємо, що в Україні створення таких комісій може сприяти досягненню цілей і цінностей справедливого суспільства як у воєнний період, так і після війни. Адже певні порушення прав людини протягом чотирьох років російсько-української війни вже потребують відповідної реакції правоохоронних органів, і така реакція може бути оперативнішою, ефективнішою за сприяння комісій правди, які надають документи, свідчення та інші матеріали до органів дізнання, сприяючи в такий спосіб встановленню істини в суді та правди у суспільстві, визнанню, сатисфакції тощо.

У різних країнах такі комісії були позасудовими (несудовими, квазісудовими) механізмами, які багато в чому сприяли функціонуванню перелічених вище елементів відновної справедливості й довели ефективність у досягненні основної мети – відновленню справедливості й дотриманню прав людини і громадянина, зокрема права на правду. Тому в переважній кількості країн та міжнародних актах вони і дістали назву комісій правди в широкому розумінні останньої. Як зазначають Е. Гонсалес та Г. Варні, комісії правди є офіційними, неіндивідуальними органами обмеженої тривалості, створеними для встановлення фактів, причин та наслідків порушень прав людини. Приділяючи особливу увагу свідченням, вони надають жертвам визнання, часто після тривалих періодів соціальної стигматизації. Вони можуть сприяти притягненню до кримінальної відповідальності та компенсації за допомогою своїх висновків та рекомендацій, допомагати розділеним суспільствам подолати культуру мовчання та недовіри, визначити інституційні реформи для запобігання новим порушенням. Комісії з правди найефективніші, якщо їх інтегрувати в комплексну стратегію, що включає політику репарацій, кримінальне переслідування та інституційні реформи. Подаючи чіткі висновки та переконливі рекомендації, вони можуть збагатити політику та створити політичний та моральний імпульс для цих реформ. Цілі комісії з правди виклада-

ють у правовому документі, який її встановлює, часто це закон або якась форма виконавчого указу. Вони можуть виражатися по-різному, відображаючи пріоритети чи обставини кожної країни. Але три цілі фундаментальні: 1) встановлювати факти насильницьких подій, які залишаються спірними або заперечуються; 2) захищати, визнавати та сприяти жертвам і тим, хто вижив; 3) формувати інформаційну політику та заохочувати зміни в поведінці груп та установ, сприяючи соціальній та політичній трансформації.. Зобов'язання створити комісію з правди часто включається до мирних угод, обумовлюється під час переговорів про перехід до демократії, а в деяких випадках стає положенням нової конституції. Комісія правди може розглядатися як розрив із насильницьким минулим та відновлення моральної основи суспільства, яка заслуговує найвищого рівня визнання та підтримки. Створення комісії парламентом може відображати більш широку політичну підтримку та інституційну силу. Більшість африканських комісій, включаючи Південну Африку, були створені парламентами [51].

З огляду на те, що Римський статут МКС включає до жертв також організації, треба застерегти від підміни понять встановлення істини та історичного документування. «Право на правду – це не тільки право на отримання інформації про певні злочини, обставини правопорушень тощо. Це зобов'язання держави забезпечувати вільний доступ до інформації про збройний конфлікт, проведення освітніх та просвітницьких програм, утворення комісій зі встановлення правди [52, с. 139].

У контексті війни в Україні обов'язок держави щодо забезпечення вільного доступу до інформації про воєнні події, про злочини агресора, про злочинців і колаборантів, про жертви, руйнування, правопорушення тощо має бути закріплений у законі, як одна з форм реалізації права на правду. При цьому носієм цього права виступає як окремий індивід (індивідуальне право), так і суспільство (колективне право), а суб'єктом, відповідальним за дотримання права на правду, – держава в особі уповноважених посадовців та органів влади.

На нашу думку, в Україні організаційною формою реалізації права на правду могла б стати Національна комісія правди і справедливості як орган державної виконавчої влади з відповідними повноваженнями, закріпленими законодавчо (в перспективі у

новій конституції Української держави). Така комісія може і повинна співпрацювати з організаціями громадянського суспільства у пошуку інформації, свідчень, документів про злочини, правопорушення, жертви, корупцію тощо. Це зміцнюватиме інституційну основу суспільства, сприятиме утвердженню прозорості в діяльності органів публічної влади, встановленню активного суспільного діалогу, посиленню взаємної довіри держави і громадян, подоланню корупції, формуванню політичної і правової культури. І це також має стати нормою закону. Так держава певною мірою зможе відповісти на запит суспільства на правду і справедливість.

Спеціальний доповідач щодо сприяння встановленню правди, правосуддя, відшкодування збитків та гарантій недопущення правопорушень у звіті Ради з прав людини ГА ООН 2017 р. підкреслив необхідність посилення інституціонального розвитку, позаяк розбудова інституцій – процес тривалий. При цьому важлива розробка стратегій пріоритетності та впровадження заходів щодо зміцнення громадянського суспільства. Такі ініціативи пропонували б шляхи подальшої постійної діяльності у сферах правди, справедливості, відшкодування та неповторення [53].

Один з інструментів, які можуть бути ефективними в Україні в умовах війни, – недержавні комісії правди. Як зазначають Е. Гонсалес і Г. Варні, коли недостатньо політичної волі чи урядового потенціалу для проведення ефективного розслідування, громадянське суспільство, органи місцевого самоврядування та інші інституції ініціювали створення комісій правди, подібних до розслідування. Неофіційні, місцеві комісії чи комісії, що стосуються конкретних випадків, можуть не мати повноважень щодо примусового надання інформації, і вони навряд чи будуть настільки ж добре забезпечені ресурсами, як фінансовані державою. Однак поєднання зусиль жертв і постраждалих, документування злочинів і формулювання аналітичних висновків сприятимуть активізації громадської підтримки, посиленню офіційних розслідувань [54].

Застосування в Україні інструментів перехідного правосуддя, зокрема комісій правди та їх інституціоналізація, має здійснюватися з урахуванням ситуації у країні та в регіонах, соціальних і економічних можливостей, стану розвитку політичної і правової культури (зокрема, антикорупційної), готовності як влади, так і громад-

ських об'єднань до активного і чесного діалогу щодо нагальних проблем у забезпеченні в суспільстві прав людини, зокрема права на правду. Йдеться про повномасштабну тривалу війну і потребу застосування інструментів реалізації права на правду не після закінчення, а вже тепер, у воєнний час, задля забезпечення прав людини, стійкості й консолідації суспільства.

Історичний досвід свідчить, що такі комісії створюються після закінчення конфлікту. Як вважає колишній президент Міжнародного центру перехідного правосуддя, колишній заступник головного прокурора у Міжнародному трибуналі щодо колишньої Югославії Девід Толберт, після завершення війни Україні варто створити комісії правди. Вони заслуховують потерпілих, мають повноваження та беруть участь у вирішенні проблем, з якими стикалися жертви. Якнайшвидше створення комісії правди було б важливим кроком в Україні, коли відновиться мир. Для органів правосуддя важливою стане співпраця з громадянським суспільством. Це дає змогу багатьом людям знайти розраду і долучитися до роботи з минулим і травмами. Збір свідчень та доказів важливий як для кримінального правосуддя, так і встановлення правди про війну. Сучасні технології дозволяють скоротити тривалість міжнародних розслідувань та залучити до цього процесу свідчення багатьох очевидців, яким не обов'язково особисто бути присутніми в суді. Безкоштовний додаток *eyeWitness*, створений на основі досвіду роботи міжнародних трибуналів, дозволяє кожному передати фото- та відеозаписи воєнних злочинів зі звичайного смартфона. Далі ці матеріали будуть доступні для розгляду суддів міжнародних судів. Цей додаток є ключовим елементом для притягнення до відповідальності як у залі суду, так і завдяки інструментам перехідного правосуддя [55].

Однак Україні під час, а не тільки після війни, потрібні ефективні механізми встановлення правди та забезпечення справедливості задля більшої стійкості й національної єдності суспільства, гармонізації відносин держави і громадянського суспільства. Комісії правди мають запрацювати вже у воєнний час. На нашу думку, це насамперед Національна комісія правди і справедливості як орган державної влади та комісії регіонального чи локального масштабу, створені органами місцевого самоврядування у співпраці з організаціями громадянського суспільства.

Запит суспільства на правду і справедливість не можна відкладати на повоєнний період, бо надто багато негативних явищ і нездійснених інституційних реформ гальмують наш поступ. Із суспільством треба говорити чесно та готувати українців до складних рішень і тривалої боротьби. Не варто замилювати очі людям, варто говорити правду, тоді зможемо йти в одному напрямку та розуміти один одного, – таку переконаність висловлюють українські воїни (див. на платформі i-ua.tv).

Отже, в Україні основними цілями й завданнями комісії правди і справедливості у період воєнного часу мають бути:

- відновлення і зміцнення довіри між громадянами, інститутами громадянського суспільства та державою;

- активізація широкого суспільного діалогу щодо шляхів подолання порушень прав людини, коригування пріоритетів і напрямів державної політики у цій сфері (особливо антикорупційної політики з огляду на перше місце корупції серед найбільших загроз Україні під час війни, про що свідчать соціологічні опитування);

- утвердження справедливості, поваги, толерантності та інших демократичних цінностей як фундаментальної гуманістичної засади глибоко травмованого війною українського суспільства;

- сприяння відтворенню історичної правди (як через відкриття архівів для написання підручників з історії України, так і започаткування своєрідного Літопису війни, який писатимуть самі українці);

- сприяння консолідації і стійкості суспільства, збереженню й утвердженню у суспільстві української національної ідентичності, вихованню патріотизму, жертвовності, відповідальності громадян за долю країни (через розкриття правди про її минуле і сьогодення, про героїзм захисників Батьківщини, про жертви і руйнування);

- збір інформації, підготовка документів і матеріалів для органів влади щодо а) покарання злочинців і зрадників, кримінальної, політичної, моральної відповідальності порушників прав людини, б) відшкодування матеріальної і моральної (сагисфакції) шкоди родинам загиблих героїв, зниклих безвісти, ветеранам війни.

1. Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства: наук.-практ. вид. / Мартиненко О.А., Семьоркіна О.М. Київ, 2020. 84 с.; Славко А.С. Роль права на правду у постконфліктному врегулюванні: регіональні та універсальні стандарти. *Альманах міжнародного права*. 2025. Вип. 33. С. 39-49. DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.33.04>.
2. Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). P. 51-53. 3. Там само. 4. Там само. 5. Kritz N.J. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes. 1995. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html?id=A2c9E7TZXhEC&redir_esc= Цит. за: Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції: наук.-практ. вид. / Брунова-Калісецька І., Кисельова Т., Мартиненко О. Київ: Український незалежний центр політичних досліджень, 2020. 60 с.; Амністія та люстрація: механізми... С. 8. 6. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> 7. Там само. 8. Амністія не для всіх: яким буде перехідне правосуддя на Донбасі і у Криму. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/amnistiia-ne-dlia-vsikh-ikymbude-perekhidne-pravosuddia-na-donbasi-i-u-krymu/> 9. The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political). Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 02 October 1997. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1> Цит. за: Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції... С. 10. 10. Promotion and protection of Human Rights. Impunity Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Addendum. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. E/CN.4/2005/102/Add.1. 08 February 2005. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1> Виклад за: Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції... С. 10-11; Амністія та люстрація: механізми ... С. 8. 11. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> 12. Верховенство права і правосуддя перехідного періоду в конфліктних та постконфліктних суспільствах: Доповідь Генерального секретаря ООН. 23 August 2004. S/2004/616. URL: <https://undocs.org/ru/S/2004/616> 13. Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf 14. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf>

15. Сагохіна Н. Філософський вимір правосуддя перехідного періоду. *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні*: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ: «РУМЕС», 2017. 592 с. 16. Там само. 17. Там само. 18. Там само.
19. Brankovic J., van der Merwe H. Transitional justice in post-conflict societies: conceptual foundations and debates *Moving Beyond: Towards Transitional Justice in the Bangsamoro Peace Process*. Davao City: forumZFD Philippines, 2014. P. 10-15. 20. Там само. 21. Азан П. Воздействие наказания и прощения: основы для оценки результативности правосудия переходного периода. *Международный журнал Красного Креста*. 2006. № 861 (Т. 88). С. 21-33. 22. Там само. 23. Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). С. 51-53.
24. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityku/>
25. Амністія та люстрація: механізми... С. 8. 26. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатовського. Київ: «РУМЕС», 2017. 592 с. 27. Там само. 28. Верховенство права і правосуддя перехідного періоду....
29. The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf> 30. Там само. 31. Верле Г. Принципы международного уголовного права / пер. с англ. С.В. Саяпина. Одеса: Фенікс, 2011. 910 с. С. 101-103. 32. Азан П. Цит. праця. 33. Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityku/>; Амністія та люстрація: механізми ... 34. Верховенство права і правосуддя перехідного періоду....
35. Огляд миробудівної архітектури Організації Об'єднаних Націй. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю 27 квітня 2016 року. A/RES/70/262. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/262>; Резолюція 2282 (2016), прийнята Радою Безпеки на її 7680-засіданні 27 квітня 2016 року. S/RES/2282 (2016). URL: <https://undocs.org/ru/S/RES/2282%282016%29>
36. Оновлений звід принципів захисту та заохочення прав людини через боротьбу з безкарністю. URL: <https://undocs.org/ru/E/CN.4/2005/102/Add.1> Виклад за: Павлюк А. Право на правду в конфліктному і постконфліктному середовищі: досвід перехідного правосуддя. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1
37. Павлюк А. Право на правду в конфліктному і постконфліктному середовищі: досвід перехідного правосуддя. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1
38. Верле Г. Цит. праця. С. 101-103. 39. Азан П. Цит. праця. 40. Амністія та

люстрація: механізми... С. 8. **41.** Верховенство права і правосуддя перехідного періоду... **42.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **43.** Верховенство права і правосуддя перехідного періоду... **44.** Амністія та люстрація: механізми... С. 8. **45.** Там само. **46.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **47.** Амністія та люстрація: механізми... С. 8. **48.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **49.** Азан П. Цит. праця. **50.** Діалог в моделі правосуддя перехідного періоду... С. 6, 16; Мартиненко О. УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів... **51.** Гонсалес Е., Варні Г. Пошук правди. Елементи створення ефективної комісії правди. Київ, 2000. 67 с. **52.** Червякова О.В. Механізми та процеси перехідного правосуддя: міжнародний досвід для відновлення суверенітету і національної безпеки України. *Право і безпека*. 2023. № 3 (90). С. 135-142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11> **53.** Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. 21 August 2017. A/HRC/36/50. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/36/50> **54.** Гонсалес Е., Варні Г. Цит. праця. **55.** Толберт Д. Інтерв'ю. *Юридична практика*. 2025. 28 січня.

References

1. Amnistia ta liustratsia: mehanizmy perehidnoho pravosuddia dlia maibutnioho Ukrainy. Ohliad mizhnarodnoi praktyky ta natsionalnoho zakonodavstva / Martynenko O.A., Semiorkina O.M. Kyiv, 2020. 84 s.; Slavko A.S./ Rol prava na pravdu u postkonfliktnomu vrehuliuванні: rehionalni ta universalni standarty. *Almanah mizhnarodnoho prava*. 2025. Iss. 33. S. 39-49. DOI <https://doi.org/10.32782/ILA.2025.33.04> **2.** Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. No. 1(3). P. 50-53. **3.** Там само. **4.** Там само. **5.** Kritz N.J. *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* / ed. by N.J. Kritz. Washington: United States Institute of Peace Press, 1995. 828 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/Transitional_Justice.html; Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... **6.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii / Brunova-Kalishetska I., Kyseliova T., Martynenko O. Kyiv: Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnyh doslidzhen, 2020. 60 s. **7.** Там само. **8.** Amnistia ne dlia vsikh: yakym bude perekhidne pravosuddia na Donbasi i u Krymu. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/amnistia-ne-dlia-vsikh-iakym-bude-perekhidne-pravosuddia-na-donbasi-i-u-krymu/> **9.** The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political). Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1. 02 October 1997. URL: <https://>

undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1 Tsit. za: Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii... S. 10. **10.** Promotion and protection of Human Rights. Impunity Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. Addendum. Updated Set of principles for the protection and promotion of human rights through action to combat impunity. E/CN.4/2005/102/Add.1. 08 February 2005. URL: <https://undocs.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1> Tsit. za: Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii... S. 10-11; Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... C. 8. **11.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho period... S. 6, 16; Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannya trendiv vnutrishnoi polityky. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perekhidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> **12.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **13.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **14.** The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf> **15.** Satokhina N. Filosofskyi vymir pravosuddia perehidnoho periodu. *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannya pravosuddia perehidnoho periodu v Ukraini...* S. 18-26. **16.** Tam samo. **17.** Tam samo. **18.** Tam samo. **19.** Brankovic J., van der Merwe H. Transitional justice in post-conflict societies: conceptual foundations and debates Moving Beyond: Towards Transitional Justice in the Bangsamoro Peace Process. Davao City: forumZFD Philippines, 2014. P. 10-15. **20.** Tam samo. **21.** Azan P. Vozdeistvie nakazania i proshchenia: osnovy dlia otsenki rezultativnosti pravosudia perehodnogo perioda. *Mezhdunarodnyi zhurnal Krasnogo Kresta*. 2006. № 861 (T. 88). S. 21-33. **22.** Tam samo. **23.** Plotnikov O. Defining transitional justice: scholarly debate and un precision. *Lex portus*. 2017. № 1(3). S. 51-53. **24.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho period... S. 6, 16; Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannya trendiv vnutrishnoi polityky.. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perekhidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> **25.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... S. 8. **26.** Bazove doslidzhennia iz zastosuvannya pravosuddia perehidnoho periodu v Ukraini: monohrafia / ed. by A.P. Buschenko, M. M. Hnatovsky. Kyiv: RUMES, 2017. 592 p. **27.** Tam samo. **28.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **29.** The EU's Policy Framework on support to transitional justice. Council conclusion 13576/15 (16 November 2015). URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-13576-2015-INIT/en/pdf> **30.** Tam samo. **31.** Verle H. Printsipy mezhdunarodnogo ugolovnoho prava / transl. by S. V. Saiapin. Odesa: Feniks, 2011. 910 s. S. 101-103. **32.** Azan P. Tsyt. pratsia. **33.** Dialoh v modeli pravosuddia perehidnoho period... S. 6, 16;

Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky. URL: <https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> ; Amnistia ta liustratsia: mehanizmy... **34.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **35.** Ohliad myrobuildivnoi arkhitektury Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii. Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoiu Asambleieiu 27 kvitnia 2016 roku. A/RES/70/262. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/70/262>; Rezoliutsiia 2282 (2016), pryiniata Radoiu Bezpeky na yii 7680-zasedanni 27 kvitnia 2016 roku. S/RES/2282 (2016). URL: <https://undocs.org/ru/S/RES/2282%282016%29> **36.** Onovlenyi zvid pryntyspiv zakhystu ta zaokhochennia prav liudyny cherez borotbu z bezkarnistiui. URL: <https://undocs.org/ru/E/CN.4/2005/102/Add.1> Vyklad za: Pavliuk A. Pravo na pravdu v konfliktnomu i postkonfliktnomu seredovyshchi: dosvid perekhidnogo pravosuddia. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1 **37.** Pavliuk A. Pravo na pravdu v konfliktnomu i postkonfliktnomu seredovyshchi: dosvid perekhidnogo pravosuddia. URL: http://law.ucu.edu.ua/pravo-na-pravdu-v-konfliktnomu-i-postkonfliktnomu-seredovyshhi-dosvid-perehidnogo-pravosuddya/#_ftn1 **38.** Verle H. Tsyt. pratsia. S. 101-103. **39.** Azan P. Tsyt. pratsia.. **40.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy...S. 8. **41.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf>; **42.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **43.** The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: report of the Secretary-General. 23 August 2004. S/2004/616. 24 p. URL: <http://archive.ipu.org/splz-e/unga07/law.pdf> **44.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy...S. 8. **45.** Tam samo. **46.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **47.** Amnistia ta liustratsia: mehanizmy...S. 8. **48.** Guidance Note of the Secretary-General. United Nations Approach to Transitional Justice. March 2010. URL: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf **49.** Azan P. Tsyt. pratsia. **50.** Dialoh v modeli pravosuddia perekhidnogo period... S. 6, 16; Martynenko O. UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky. **51.** Honsales E., Varni H. Poshuk pravdy. Elementy stvorennia efektyvnoi komisii pravdy. Kyiv, 2000. 67 s. **52.** Cherviakova O. V. Mehanizmy ta protsesy perekidnogo pravosuddia: mizhnarodnyi dosvid dlia vidnovlennia suverenitetu i natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Pravo i bezpeka*. 2023. No. 3 (90). S. 135- 142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.3.11> **53.** Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence. 21 August 2017. A/HRC/36/50. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/36/50>

54. Honsales E., Varni H. Tsynt. pratsia. 55. Tolbert D. Interviu. *Yurydychna praktyka*. 2025. 28 January.

Kresina Iryna. Truth and justice commissions as a tool for ensuring human rights by the state in the context of the Russian-Ukrainian war

The article examines the peculiarities of such an extrajudicial instrument of transitional justice as truth and justice commissions for ensuring human rights. It summarises foreign experience in establishing and operating such commissions and identifies acceptable parameters for their activities in Ukraine. A framework model of the functional capacity of truth and justice commissions in wartime is outlined.

A number of legislative initiatives and institutional proposals are proposed regarding the activities of truth and reconciliation commissions to ensure human and civil rights by the state and to establish the principles of a just society.

The conclusion is justified: in Ukraine, the main goals and objectives of truth and justice commissions during wartime should be: restoring and strengthening trust between citizens, civil society institutions and the state; stimulating broad public dialogue on ways to overcome human rights violations, adjusting priorities and directions of state policy in this area (especially anti-corruption policy, given that corruption ranks first among the greatest threats to Ukraine during the war, as evidenced by sociological surveys); affirming justice, respect, tolerance and other democratic values as fundamental humanistic principles of Ukrainian society, which has been deeply traumatised by the war; promoting the restoration of historical truth (both by opening archives for the writing of textbooks on the history of Ukraine and by launching a unique Chronicle of the War, which will be written by Ukrainians themselves); promoting the consolidation and stability of society, preserving and affirming Ukrainian national identity in society, fostering patriotism, sacrifice and citizens' responsibility for the fate of the country (by revealing the truth about its past and present, about the heroism of the defenders of the Motherland, about the victims and destruction); collecting information and preparing documents and materials for the authorities regarding: a) punishment of criminals and traitors, criminal, political and moral responsibility of human rights violators, b) compensation for material and moral (satisfaction) damage to the families of fallen heroes, missing persons and war veterans.

Key words: human rights, state, civil society, democratic values, justice, truth, truth and justice commissions.

Дата першого надходження рукопису до редакції: 30.01.2026 р.

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.02.2026 р.

Дата публікації: 03.03.2026 р.